MŰEMLÉKI ÉRTÉKEINK 5.

DABAS, A KÚRIÁK VÁROSA

Klaniczay Péter

Az Úri Kaszinó utcai homlokzata

A Dinnyés-kúria, háttérben a Református templommal

MŰEMLÉKI ÉRTÉKEINK 5.

DABAS, A KÚRIÁK VÁROSA

Klaniczay Péter

Dabas kialakulása és fejlődése az ezredfordulóig

Dabas sík területen, a gödöllői dombvidék déli nyúlványának és az Alföld három kisebb tájegységének találkozási pontján helyezkedik el, mint a Dél-Pest megyei térség regionális központja.

A város területén a középkorban négy nagyobb falu – Gyón, Dabas, Sári, Besnyő – és néhány azóta elenyészett kisebb hely volt ismert. Sárit 1268-ban, Dabast, pontosabban a Dabasról Ócsára vezető utat 1264-ben és 1272-ben említik az oklevelek. Gyónon egy XI. századi temető kora Árpád-kori településre utal, mely rövidesen elpusztult. A négy falu közül Besnyő volt a legkisebb, s egyben a legrégibb is. Az 1302-től már lakott falu besenyő alapításra vall, s a XIV. századtól a többi településsel együtt népes köznemesi falu volt. A 15 éves háború után az egész környék elnéptelenedett. A XVII. században a város területe a környék szórványosan megmaradt falvainak bérelt legelőjévé vált. A helyzet rendeződése a török kiűzése után is lassan haladt, hiszen a megüresedett birtokok tulajdonjoga és a korábbi birtokjog igazolása nehézségbe ütközött. Sárit Vorster Kristóf tábornok, élelmezési hadbiztos, majd a báró Laffert család birtokolta, s a pusztát szlovák ajkú katolikus lakossággal telepítették be. Dabas északi fele továbbra is a régi birtokos Gellért család kezén maradt, de a XVIII. század elejétől úrbéres faluvá vált. A régi Dabas és Gyón egykori pusztái a Halász család kezére kerültek, akik közül Halász Ferenc 1669-ben kapta I. Lipóttól a címeres nemesi oklevelet. Gyermekei közül István és Mihály a dabasi ág, Péter a gyóni ág megalapítója volt. Amikor 1720-ban nádori adománylevéllel a birtokjog véglegessé vált, már öt ágra kiterjedő volt a Halász család Alsódabason, akik mellé később további taxalista nemesek telepedtek le. Ide sosem kerültek úr-

A Halász Bálint-kúria portikusza

béres jobbágyok, csak túlnyomórészt uradalmi szolgálók és majorsági zsellérek. Így vált Alsódabas kuriális hellyé, melyet 1848-ig a kisebb Felsődabas község külterületeként tartottak számon. Gyónra a Halászok református magyar és az 1740-es években letelepült Zlinszkyek evangélikus szlovák úrbéreseket telepítettek. Az új falvak nem a törökvilág előtti helyükre, hanem a régi országúttól nyugatra, a vizenyős rétekkel és erdőkkel védett szárazulatokon, a hadiutaktól távolabb települtek, hiszen ezek környezete jobban megfelelt az akkor még a háborús igényeket is kielégítő állattartás igényeinek.

A XVIII. század végére – a Halász család tagjaival történt házasságok révén – újabb birtokosok kerültek a környékre, akiknek gyors anyagi gyarapodását a század végén fellendülő gazdasági és kereskedelmi élet is elősegítette. Az anyagi jólét életmódbeli változást is hozott, ami később az építkezésekben is tükröződött. A kisnemesek gyermekeiket a nagykőrösi, majd a debreceni kollégiumban taníttatták, akik közül néhányan mérnöki, orvosi, de leginkább jogi tanulmányokat végeztek, s majd katonatiszti, illetve vármegyei hivatalnoki pályára kerültek. Támogatták a falu szegényeit és az intézményeket, valamint számos alapítványt hoztak létre a híres kollégiumok tehetséges diákjainak taníttatására. Ebben jeleskedett Halász Imre (1732–1799), a dabasi református templom építésének kezdeményezője, s példáját követte Szalay János (1750–1818) is nagy összegű adományaival és Halász Antal, táblabíró (1750–1832) az egyházközség kurátoraként.

Borovszky Samu írja Alsódabasról: „1830 óta a Halász család törzshelye. Volt, amikor innen irányították a Vármegyét, mivel összeházasodás révén a nagy rokonság táblabíró alakjai is itt laktak. Az úri kaszinó báljaira eljöttek a Tisza–Dunaköz, sőt Fehér és Komárom megyék nemes családjai is. A község zöme napszámos és cseléd, a számottevő elem azonban az intelligencia."

A XIX. század elején a községben nagyarányú építkezés indult meg a népes Halász család jóvoltából. Az építkezések nagy száma azonban még nem elég indok Dabas magyarországi klasszicista építészetben betöltött szerepére, ha minőségük, megformálásuk – a szerényebb lehetőségeikkel együtt is – nem emelné őket az építészek által tervezett kastélyok méltó párjává, illetve közvetlen környezeti hatásukkal a klasszicista építészeti stílus közvetítőivé a népi építészet felé. Ennek a magas színvonalú, sajátosan a környékre jellemző klasszicista stílus kialakulásainak okai egyrészt az anyagi jólétben, a szellemi és kulturális igények növekedését jobban kielégítő új lakó- és középületek (kaszinó, templomok) iránti igényben, másrészt a magasabb iskolázottság révén betöltött állások jóvoltából kialakult politikai kapcsolatokban, továbbá a folyamatosan fejlődő és átalakuló főváros közelségében keresendők. Fontos szempont még, hogy a

A Radimetzky-kúria tornácának részlete

A Halász-Szalay (Róth)-kúria tornáca

klasszicizmus híres pesti építészei nagy hatással lehettek a Pesten tanuló vidéki pallérokra és kőművesmesterekre. A nemes családok ismerték a környék újonnan épült klasszicista, főúri kastélyait is. A jelenség távolabbi gyökereit még abban kereshetjük, hogy az építtetők közül néhányan külföldön végezték tanulmányaikat, s ekkor már a kiforrottabb klasszicista épületeket is láthatták. A korabeli, műveltebb nemesi réteg külföldi és magyar kiadványokból is megismerhette Európa „divatos" építészeti irányzatát. Az egyre élénkebb helyi társadalmi élet vonzotta a környék nemeseit, ami az információk cseréjét és az új életforma elsajátítását is elősegítette. Az ősi Halász-kúriát mint az új stílus egyik első képviselőjét a hagyomány szerint idősebb Halász Antal (1750–1832) kezdte építeni, amivel rögtön elnyerte a rokonság tetszését, s a példa a következő évtizedek kizárólagos mintájává vált. Személyes érdemek is hozzájárultak az új stílus elterjedéséhez. A fiatalon elhunyt orvos, Dabasi Halász Antal (1814–1846) tanult, jómódú, nagytiszteletben álló helyi birtokos volt, s az építészet iránti érdeklődése tervezői tehetséggel párosult. Olaszországi tanulóévei során megismerhette a klasszicizmus gyökerének számító római építészetet, valamint Palladio és

követőinek villaépítészetét is. Egyesek szerint építési bizottságot is létrehozott, hogy elősegítse a település építészeti fejlődését. Építészeti munkásságának bizonyítéka, hogy az 1938-as árvíz miatt tervet dolgozott ki a megroggyant megyeháza bővítésére és helyreállítására.

Alsódabas területén, a többholdas belsőségek mélyén húzódó úrilakok láncolatát csak néhol bontották meg a birtok szélére épült szerény zsellérházak. Így a közelmúltig fennmaradt a laza, ligetes beépítés. Gyón településképére is jellemző az egymásba kapcsolódó nagyobb birtokok sora, de itt már észrevehető a XVIII. század közepétől, Zlinszky János alispán által kezdeményezett tudatos betelepítés, ami a főút két oldalának egységes fésűs típusú beépítését eredményezte. Sári már a XIX. század elejétől és később Felsődabas is jellemzően egyutcás formában, az utcára merőleges, fésűs, oromfalas beépítésű házak egységes sorával épült ki.

A XIX. századi építési hullám a későbbiekben a települések karakterén alig változtatott, inkább a paraszthá zak formavilágára volt hatással az új klasszicista stílus. A század 70-es éveiben a Gyónon működő szépítő bizottság eredményeként a „házak eleje mindkét soron fákkal van beépülve. A házakhoz kertek vannak az épületekkel egy folyásban és a különböző utcák házsorait körben egymással összerúgó széles kertközök választják el". Felsődabasról a korabeli források, mint széles, szabályos utcájú községről írnak, míg Alsódabast úgy jellemzik, hogy „a közbirtokosságnak nincs nagy birtoka a közeli pusztákon, s a nagybirtokkal rendelkező családtagok itt csak kedélyes lakó és kényelmes otthonukat tartják".

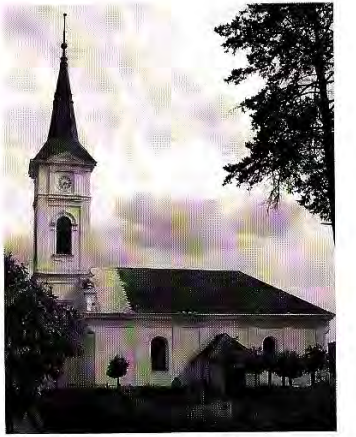

A Református templom

A négy település a XIX. század végére lassan összeépült és ez a

A Halász Olivér (Biegner)-kúria

folyamat a háború utáni összevonással még inkább felgyorsult. A városiasodás magával hozta a kúriák laza beépítésének sűrűsödését, ami az egykori birtokok csonkításával járt, s ezzel a korábban jellemző táji kapcsolat és a történeti épületek térbelisége is sok esetben elveszett. Sőt sokszor a körbejárhatóságuk is megszűnt a telekosztások révén. A kereskedelmi hálózat szükségszerű növekedése és a spontán városfejlődési folyamatok miatt a főutak mentén egyébként is sűrűn beépült utcavonal további nem kívánatos építészeti elemekkel bővült.

A köznemesi kúriák formai és tipológiai vizsgálata

A XIX. századi új stílus nemcsak az ország vezetésében részt vállaló új nagybirtokos rétegre volt hatással, hanem fokozatosan az újraéledő vidék meghatározó építészeti műfaja is lett. Az új emberi eszményeket is tükröző egyenletes ritmus, a nyugodt formák, a szabatosan elhatárolt terek, mint az újraéledő klasszicizmus jellemzői a hazai és külföldi mintákat követő főúri építkezések nyomán lassan elérték és meghatározták a vidéki kisbirtokosok

új igényeit jobban kifejező alaprajzú és tömegű épületek formavilágát is. A történeti előképek és a nagy iskolázottság hiányában a vidéki építészet sajátosan vegyült a helyi tanultságú mesterek gyakorlatával, s főként az újjátelepült Alföldön hozott jelentős eredményt. Az élénkülő politikai és gazdasági élet miatt Pest környékére költöző nemesi főúri réteg építési igénye fokozatosan lehetővé tette az egyre kifinomultabb formák és alaprajzi megoldások elterjedését.

A „curia", eredeti jelentése szerint nemesi telek, melyen több épület állt, s később a lakóépületre, udvarházra vonatkoztatták a megjelölést. Elsősorban a nemesi birtok középpontjában épült a gazda lakóhelyeként és egyben gazdasági szerepe is volt. Elhelyezését tekintve megkülönböztetünk a telek közepén, szabadonálló és a telek oldalhatárán álló épülettípusokat. A módosabb kisnemesi kúriáknál fontos szempont volt a térbeliség, a nagyobb rálátás, az elegánsabb felvezetés, aminek szép példái épültek Dabason (H. Móricz, H. Ede, Radimetzky, Dömötör). Az egykori állapotok elemzése szerint Dabason más elhelyezéssel is épültek kúriák. Egyesek az utcavonalra települtek zártabb külső homlokzattal (Baghy, Szőke, gróf Nemes), de itt is az udvar és a kert felé nagyobb megnyitás készült. Mások viszont az utcára merőlegesen már nagyrészt nyitott oldallal, széles fedett előtérrel épültek (Halász Kázmér, Halász Bálint). Alaprajzilag is számos eltérő típust figyelhetünk meg. Egyrészt a főúri kastély egyszerűbb változatai (H. Móricz, H. Antal, Dinnyés, stb.), másrészt a paraszthéz továbbfejlesztett megoldásai (Bereczky, Szalay-Halász, H. Kázmér) tükröződnek az épületeken. Észrevehető, hogy az épületeknél a kétoldali tájolás, illetve a jó megközelítés lett egyre fontosabb szempont. A hosszanti egytraktusos elrendezésnél és az L alakúaknál a tornáccal ellentétes oldalon is általában ablak van, ami a zártabb kéttraktusos típusnál már természetes.

Az alaprajzi elrendezés a homlokzatokra is kihatással volt. A végigmenő vagy homlokzatba simuló tornácos típusok egyszerűbb esetben oromfalas (ősi Halász, Szalay-Halász, Bereczky), míg igényesebb változatban kontyolt fedésűek (H. Kázmér, H. Zoltán, Mészöly). Ezeknél az egyik oldali tornác az uralkodó elem, de fokozatosan itt is egy bizonyos tengelyességre és szimmetriára való törekvés figyelhető meg (H. Kázmér, H. Zsigmond, Szalay-

Halász). A kéttraktusos típusoknál fokozatosan gazdagodik a homlokzat. A síkban tartott tornácoknál (H. Ede, Dömötör, Radimetzky) is megfigyelhető egy tengely kijelölése, hiszen az oszlopok kettőzésén túl a hátsó homlokzat középrésze is rizalitként esetleg timpanonos lezárással kiugrik, s különösen a Baghy-kúriánál már elegáns tagozatokat is kap. A nagy példákat legjobban követő megoldások a timpanonos portikusszal (H. Antal, Rákóczi, Dinnyés, Zlinszky-Domián, H. Móricz) mint fő megközelítési lehetőséggel rendelkezők, ahol a szimmetria mind a belső alaprajzon, az ablakok elrendezésén és a homlokzatok tagolásán már tudatosan jelentkezik és ezzel a kifinomult európai példákkal szinte egyenrangú hazai megoldások születnek a köznemesi kúriák között és különösképpen Dabason.

A KÚRIÁK BEMUTATÁSA – SÉTA A VÁROSBAN

A város az M5-ös autópályát és az 50-es főutat a régi alsódabasi központtal összekötő Bartók Béla úton közelíthető meg. Itt, az egykori falu határában alakult ki az új községközpont, az 1970-es évektől kezdve, Gyón és Sári Dabashoz kapcsolása után, majd tovább bővítették az 1989-ben kapott városi rangot követően. A település történelmi magját a korábbi főút (Szt. István út) mellé épült Úri Kaszinó környékén, a szinte egymásba fonódó egykori nemesi birtokok hálózata jelenti.

Az **Úri Kaszinó** (Szent István út 58.) saroktelken épült. Kívülről csak nyílásokkal oldott és pilaszterekkel tagolt, zártabb homlokzatokkal jelentkezik, míg U alakú beépítése elegáns, toszkán fejezetű oszlopokon nyugvó tornáccal fogja közre az udvart. A felfelé sudarasodó oszlopok látványát érdekes sarokmegoldások és a végfalak íves lezárása is gazdagítja. Az önkormányzati tulajdonú épület belsejében egykor 32 négyszögöl nagyságú bálterem, csemegetár és kávéház is volt, jelenleg a Kossuth Művelődési Központ helyiségei, előadóterem és klubszobák találhatók.

A **Halász Bálint-kúria** (Szent István út 65.) a kaszinóval szemben, a főúthoz közel, arra merőleges formában áll. Egykor jóval nagyobb területen helyezkedett el. A rendkívül egyedi alaprajzi kialakítású kúria legszembetűnőbb formai eleme a homlokzathoz csatlakozó hatalmas méretű – hatoszlopos – portikusz. Alaprajza átmeneti típust tükröz, középen részben kéttraktusos, két irányba tájolt kialakítású. A portikusz alól még fedetten megközelíthető egytraktusos nyúlványok viszont már csak a fő- és a véghomlokzatokra nyílnak. Érdekessége, hogy egykor két boltozott fűtőhelyisége volt, ami szinte az összes helyiség fűtését lehetővé tette. Az 1980-as években leromlott állagára tekintettel részben újjá kellett építeni, de sokáig félkész állapotban várta a teljes megújulást. Jelenleg a város tulajdonát képezi, és a helyi vállalkozási központ működik benne. Egykori telkére és környezetébe újabb épületek kerültek.

A Halász Antal (Jenő)-kúria

A kaszinó mellett elhaladva, a telekhatártól beljebb a **Bereczky-kúria** (Lakos Dr. u. 13.) áll, hosszú, zárt – a tornác végeit kivéve egytraktusos – tömegével. Újabb nyeregtető fedi a részben felújított épületet. Homlokzatba simuló négyoszlopos tornáca a kert felé néz. A még mindig nagy méretű, de mára jelentősen megcsonkított ingatlan megközelítését egykor más irányból, a tornácra történő jobb rávezetéssel oldották meg.

A Bartók Béla utat keresztezve a **Radimetzky-kúria** (Lakos Dr. u. 21.) tekinthető meg. Udvarát két oldalról a jelenlegi funkció. (Teréz-vendéglő)

A Halász Ede-kúria tornáca

miatt épült konyha és szállásépület keretezi. Az udvart nagyrészt fedő sátorponyva mögött, az ősfák árnyékában húzódik a téglány alaprajzú, kéttraktusos, már szimmetrikus szerkesztésű kúria. Az épületet kontyolt nyeregtető fedi és az utcai oldalon homlokzatba simuló, páros oszlopok által tartott tornác díszíti. Az 1990-es évek közepén történt felújítás során nyerte el jelenlegi belső elrendezését. A hátsókertre néző, kijárat nélküli helyiségek összenyitásával nagyobb rendezvényterem jött létre. Telkét fokozatosan felosztották, ami az egykori elegáns térbeli megjelenést is nagyban befolyásolja. A Ravasz László utcából még szép látvány nyílik a lizénákkal tagolt és a kerti homlokzat középrészét timpanonos rizalittal hangsúlyozó homlokzatokra.

A szemben lévő saroktelken, az eredeti formában újjáépült **egykori** kúriában a **református parókia** volt (Ravasz László u. 9.). Megromlott állapota miatt, az 1990-es évek közepén értelmetlenül lebontották, de részletes felmérési tervek segítették az újjáépítést. Az újabb magas téglakerítés gondozott kertet takar, melynek közepén helyezkedik el a hosszabbik oldalán homlokzatba simuló kétoszlopos tornáccal gazdagított épület. A kissé megemelt lábazaton ülő homlokzatok sarkait kváderezés díszíti. A lakóházként

való hasznosításhoz megtartották a kéttraktusos belső elrendezést, az eredeti alaprajz kismértékű módosításával.

Néhány újabb lakóingatlan takarásában látható, az utcához egykor nagy parkkal csatlakozó **Szalay-Halász (Róth)-kúria** (Lakos Dr. u. 27.). Homlokzat előtt végigfutó tornácával a dabasi kúriák egyik tipikus példája. A tornác középtengelyét előreugró kettőzött oszlopok hangsúlyozzák. A kéttraktusos kúria hátsó homlokzatán, féloszlopokkal díszített bejáratú helyiség, az egykori konyha és füstösház nyílt. Az épületet az ezredforduló után új tulajdonosai mintaszerűen felújították, a hátsó traktus korábban leomlott hiányzó részét visszaépítették és jelenleg gondozott parkban, tájházként működik.

Az utcára merőlegesen áll az egytraktusos **Halász Olivér (Biegner)-kúria** (Ravasz László u. 2.) jelenleg hosszú nyújtott tömeggel és homlokzatba simuló tornáccal. A kúria eredetileg L alakú volt, de 1920 körül utcai szárnyát lebontották. A még jelentős méretű, régebbi fákat is tartalmazó őspark a háttérben feltűnő református templommal talán felidézi a kúriák és a táj egykori kapcsolatát. A kert felőli kijárat elé a XIX. század végén faszerkezetű verandát építettek. A mai telekosztások miatt önállóvá vált egykori kasznárház (Pethő-ház, Ravasz László u. 4.) előtt áll a századforduló táján épült díszes téglaoszlopos bejárat. Az önkormányzati fenntartású épületben már évtizedek óta óvoda működik, s emiatt egykor nyitott tornácát beüvegezték.

A Bajcsy-Zsilinszky utcára merőlegesen álló református templom 1793-ban, copf stílusban épült. Tornyát csak 1888-ban emelték. Feltétlenül említést érdemel a kúriák mellett, hiszen a köznemesek adományaiból épült és elegáns formája, valamint a közelmúltban megújított berendezése is az igényes nemesség művészi szeretetét tükrözi. Itt helyezték el azt a díszkoszorút, amelyet Kossuth Lajos küldött 1880-ban édesapja sírjára.

Szinte a templommal szemben áll a jelenleg lakás céljára használt **Rákóczi-kúria** (Bajcsy-Zsilinszky u. 5.), melyet sűrű növényzet takar, az utcától hátrahúzva. A kéttraktusos, kontyolt nyeregtetővel fedett épület utcai homlokzatát páros oszlopok által tartott – mélysége miatt –, közben is alátámasztott timpanonos portikusz hangsúlyozza. Korábban TSZ-iroda volt és az 1980-as évek közepén újították fel.

A **Dinnyés-kúria** (Bajcsy-Zsilinszky u. 4.) a kéttraktusos, kontyolt nyereg-

tetős épületek szinte klasszikus példája. Az utca felé zártabb, de ugyanakkor a rendkívül eredeti ablakkeretezéssel rendelkező középső három ablak a rizalitként előreugró középrészt még jobban hangsúlyozza. Páros oszlopok által tartott timpanonos portikusza az egykori park felé néz, amely a megosztások miatt udvarrá zsugorodott. Az épületet 2000-ben újították fel és próbálták meg visszaállítani a korábban nagyrészt elpusztult eredeti külső díszeket. A háború előtt csendőrség volt, majd szolgálati lakások létesültek benne, jelenleg lakóház.

Az önkormányzat tulajdonában lévő **Halász Antal (Jenő)-kúria** (Bajcsy-Zsilinszky u. 11.) a Halász Boldizsár városi könyvtárnak ad otthont. A kéttraktusos, kontyolt nyeregtetős kúriák talán egyik első példája, 1825-ben épült. Utcai és oldalhomlokzatait vaktükrökkel díszített párkányok és falsávok keretezik. Négyoszlopos, timpanonos portikusza, elegáns arányaival és az innen nyíló, még eredeti formájú ablakok máig az egyik mintapéldáját adják ennek a típusnak. Az épületet az ezredfordulón felújították és korábbi kerítését elbontva, jelenleg az előkertből közpark létesült. Hátsó telekrésze az idők során elveszett, most újabb házak látványa fogadja a szemlélőt.

A **Gombay-Dinnyés-kúria** (Bajcsy-Zsilinszky u. 14.) a kevés L alakú típus megmaradt példája. Az utca felé zárt homlokzatával forduló épület udvarán a homlokzatba simuló, íves nyílású tornác még korábbi időket idéz a XVIII. század végéről. A tornác mögötti részen egytraktusos épületben jelenleg gyerekkönyvtár és szolgálati lakás található. Az épület fenntartója Dabas város önkormányzata.

A Martinovics térnél látható hosszan elnyújtott, középen timpanonnal hangsúlyozott homlokzatával, a háború előtti járási főjegyzői hivatal. Feltehetően a XIX. század végén épült, jelenleg zeneiskola. Az udvarához kapcsolódó egykori parkban, megmaradt ősfák által takartan látható a **Halász Ede-kúria** (Bajcsy-Zsilinszky u. 19.). A részben kéttraktusos épület utca felőli homlokzatának jelentős részét elegáns és szokatlanul mély tornác foglalja el, melynek középtengelyét és szimmetrikus voltát kettőzött oszloppár hangsúlyozza. A mára megosztott, de még mindig tekintélyes méretű kert felé, az épület közepéhez kijárattal is rendelkező épületrész csatlakozik. A korábbi főjegyzői lak ma két család otthona.

A Dömötör-kúria

A Martinovics tér mellett, az utcára merőlegesen áll a hosszan elnyújtott tömegű **Mészöly-kúria** (Viola u. 2.). Az egytraktusos, kontyolt nyeregtetejű épület oldalán szegmensíves nyílású tornác fut végig szinte az egész homlokzaton, de egy részét beüvegezték. A kúria egykori telkére épült újabb épület részben takarja az elegáns tornácot.

A József Attila és a Kossuth László utca által bezárt területen áll a jelentősen átalakított, egykori **Csajághy-kúria** (Kossuth László u. 11.). Telkét felosztották, de újabb épületek takarásában még felismerhető eredeti tömege. Zömök oszlopok által tartott kétmenetes tornácát mára elfalazták és beépítették. Másik oldalán, az L alakban kialakított épülethez újabb toldalékot építettek. Kéttraktusos egykori belsejében mára több lakást alakítottak ki.

Kossuth László egykori **lakóháza** (Kossuth László u. 19.) inkább a nagyméretű gazdaházak kategóriába tartozik. Az önkormányzati tulajdonú épület jelenleg a helytörténeti gyűjteménynek ad otthont. A nyújtott L alakú, egytraktusos épület utcai homlokzatát a századfordulón újabb díszítéssel látták el. Az épület udvari homlokzatán mellvédfalról indított pillérek által tartott tornác fut végig.

Az egykori főutcán Gyón felé haladva, az 1884-ben épült alsódabasi katolikus templom tűnik fel. Vele szemben, a sportpálya előtt állt az L alaprajzú, az utca felé két timpanonos rizalittal hangsúlyozott egykori Szívós-kúria, amelyet az 1990-es években bontottak le. Távolabb a modern óvoda helyén az 1980-ban lebontott egykori Halász Zsigmond-kúria állt. Addig itt működött a volt járásbíróság. Az összetett alaprajzú, de lényegében egytraktusos kúria az egykori park közepén két irányba volt tájolva. Egyik oldalán a homlokzatba simuló tornácot középen zárt előépítmény hangsúlyozta, míg másik oldalán kettős lépcsőzésű portikusz díszítette. Lebontásukkal jelentősen szegényedett a település kúriaállománya.

A következő telektömbben látható **Ősi Halász-kúria** (Táncsics u. 1.) egykor hatalmas parkban állt. Mára a főút felé eső telekrészek beépültek, s így a kúria csak a mellékutcából közelíthető meg. A hosszú, egytraktusos épület főút felőli oldalán falazott mellvédről indított oszlopos tornác az uralkodó építészeti motívum. A néhány méterre zsugorodott hátsó kert felőli homlokzat korábban rendkívül gazdagon díszített volt. Timpanon és volutás tagozatok, emberfejes díszítésű lizénák maradványai teszik próbára a szem-

A Halász Móricz-kúria

A Halász Móricz-kúria kerti nézete

lélő képzelőerejét. A jelenleg üres kúriát egykor mint a helyi klasszicista stílus előfutárát értékelték. Dabas város önkormányzata egy nyomdaipari múzeum elhelyezését tervezi az épületben.

A Szt. István út 78. magasságában nyíló Ady köz végén, még érzékelhető növényállomány között található a **Dömötör-kúria** (Ady köz 6.). A felújított épület és mára már csak minimálisra zsugorodott egykori kert még régi hangulatot idéz. A kéttraktusos, kontyolt nyeregtetős épület közepét homlokzatba simuló kétoszlopos tornác díszíti, s a homlokzatokat pilaszterek tagolják. A máshol már rég elbontott egykori melléképületek itt még állnak és felújítva garázs és tároló célját szolgálják. A kúria előtt a rondó körüli jellegzetes kocsiforduló itt maradt meg egyedül a kisebb kúriák közül.

Az utcára merőlegesen áll, a ma kocsmaként üzemelő **Halász Kázmér-kúria** (Szt. István út 88.). A hosszú, részben kéttraktusos épület egyik oldalhomlokzata zárt, míg az egykor nagyobb rálátással bíró másik előtt teljes hosszban, négyzetes pilléreken álló tornác fut végig. Az elnyújtott oszlopsoron a bejáratot két pillér kiugratása és manzárdtetős felépítmény jelzi. Belsejében szép eklektikus kályhák láthatók. Állapota jelentős felújításra szorul.

A Zlinszky-kúria udvari nézete

Alsódabas és Gyón határán, újabb épületek között húzódik meg az L alakú, tornácos **Thury-kúria** néhány korabeli melléképülettel (Szt. István út 157.) Az igen rossz állapotban lévő kúria egykor pillérekkel és oszlopokkal alátámasztott széles nyílású tornáccal bírt mindkét oldalon, amelyet középen egy átlósan kiugró zárt bejárat ellensúlyozott. A tornácok mára nagyrészt befalazva találhatók és a telke gyakorlatilag megszűnt.

Gyónon, nagyobb park által közrefogva a **Halász Móricz-kúria** (Kossuth u. 7.) fogadja a látogatót, amely talán a legismertebb és leginkább kastélyszerű épület. Utcai frontját igényesen falazott kerítés övezi. A kúria részben alagsori földszinttel és nagy belmagasságú emelettel rendelkezik, melynek révén méretei messze meghaladják a szokásos földszintes kúriákét. Kontyolt nyeregtetős fedése az épület szimmetrikus arányait hangsúlyozza. Az utcai homlokzat emeletéhez csatlakozva, tömör alsó szinten álló, négyoszlopos, timpanonos portikusz teszi igazán elegánssá az épületet, melyhez ívesen felfutó rámpák vezetnek. A hátsó homlokzata zártabb, csak a három íves ablakkal hangsúlyozott középrész ugrik előre, kisméretű rizalit formájában. Az épület sarkait kváderezés hangsúlyozza. Kéttraktusos alaprajzi elrendezése

jó belső kapcsolatok kialakítását tette lehetővé, de jelenleg a kert felé néző termeket összenyitva használják. Az alsó szintre belső lépcső vezet, ahová eredetileg a kiszolgáló egységeket és a konyhát telepítették. Ezzel megvalósult a lakó és kiegészítő funkciók első tudatos szétválasztása. Az épületben a Halász család adományaként kapott bútorokból és használati tárgyakból emlékszoba tekinthető meg. Az önkormányzati tulajdonú kúria Dabas címerépülete, jelenleg a településrész művelődési céljait szolgálja, parkja jelentős történeti növényállománnyal rendelkezik.

A portikusz szintjéről jól látszik az 1821-ben, klasszicista stílusban épült gyóni református templom. Az 1970-es évek közepén történt felújítás során teljesen elvesztette eredeti tagozatait.

A gyóni főutcán továbbhaladva kisebb, egyszerű nyeregtetős **kúria** (Kossuth u. 80.) látható, melyet homlokzatba simuló kétoszlopos tornáca tesz érdekessé.

A kiszélesedő főutca ék alakban fogja közre a sajátos formájú **Zlinszky-kúriát** (Kossuth u. 87.). A jelenleg általános iskolának helyt adó önkormányzati ingatlanon még az egykori park maradványa is fellelhető. A kívülről zárt U alakú épület homlokzatait gazdag copf stílusú díszítés tagolja. A kosárgörbe ívvel lezárt díszkapun közelíthető meg a nyitott oldalán fonatos kőmellvéddel díszített belső udvar. Egyike volt az első kúriáknak, amely a nagyobb igényű lakás és életvitel mintájaként épült a XVIII. század végén.

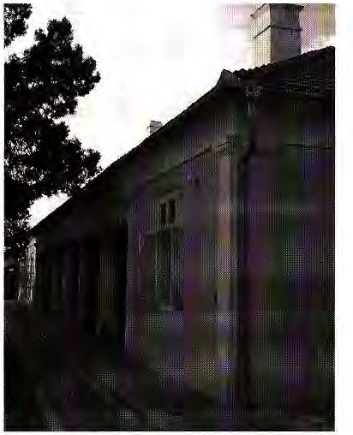

A Halász Zoltán-kúria részlete

A korabeli források szerint egykor díszes parkban álló **Zlinszky-Domián-kúria** (Kossuth u. 97.) telke az iskola telkével összeért. Ma már több újabb lakóház választja

A Baghy-kúria

el őket és az utcáról is csak bekötőúton közelíthető meg. A nyújtott formájú, szabadonálló kúriát kontyolt nyeregtető fedi. Kerti homlokzatához négyoszlopos, timpanonos portikusz csatlakozik. Középfolyosós alaprajza miatt az egyik legjobb elrendezésű kúria, ami a mai igényeket is jól kielégíti. Homlokzatait az évtizedek során egyszerűsítették, de gondos felújítással helyreállítható.

Gyón belsőbb részei felé haladva, az 1786-ban épült gyóni evangélikus templom tornya tűnik fel, majd az 1931-ben épült, téglaarchitektúrájú katolikus templom figyelhető meg.

A távolabb nyíló Szív utcában áll a **Halász Zoltán-kúria** (Szív utca 3.). A régi minták alapján épült hatalmas kerítés mögött, még jelentős növényzettel körbevéve, de az eredetihez képest kisebb területen áll a kontyolt nyeregtetős, épület. Homlokzatba simuló tornácáról nyílik az egytraktusos, két irányba tájolt, belül is összekapcsolt szobák sora. Az 1990-es évek végén felújított, s jelenleg lakóházként működő épület még sok eredeti részletet őriz.

A településcsoport másik végére, Sári településre Felsődabason vezet az út, ahol a korábbi katolikus templomot 1885-ben jelentősen bővítették.

A templommal szemben, az utcafronton áll a **Baghy-kúria** (Fő u. 4.). A kéttraktusos, kontyolt nyeregtetős épület korabeli finom tagozatait az 1970-es évek közepén végzett felújítás során tüntették el. Az eredetileg kijárat nélküli utcai homlokzatot háromnegyed oszlopokkal tagolt rizalit hangsúlyozta, míg a szélső nyílások között pilaszterek tagolták a falat. Kerti homlokzatába hosszan elnyúló tornác simul, ahol a középső oszlopok kettőzésével utaltak a szimmetrikus kialakításra. A tornácot részben beüvegezték és az utcai nyílások többségét is átalakították.

A következő keresztutca a **gróf Nemes-kúriát** (Bercsényi u.1.) rejti. A részben orvosi rendelő funkciójú épület számos átalakításon ment keresztül, telke minimálisra zsugorodott. A hatalmas, kontyolt nyeregtetős kéttraktusos épülethez újabb toldalékok csatlakoznak, az utcai ablakokat kicserélték, az udvar egykori íves nyílású nyitott tornácát jelentősen átépítették.

A települést Sári irányában hagyva el még említésre érdemes az 1753-ban épített a barokk stílusú, homlokzati középtornyos katolikus templom. Főoltára csak 1786-ban készült el. Jelenlegi hagymasisakja közel 30 éve készült a korábbi egyszerű gúlaforma helyett.

Az elmúlt évszázadban egybenőtt négy településen a kúriák jegyeit is magukon viselő számos paraszt-, illetve gazdaház fedezhető még fel. Gyónon és Sáriban jelenleg több hagyományos telepítésű épület van, ami egykor az utcaképeket jellemezte.

Válogatott irodalomjegyzék

Badál Ede: Kastélyok-kúriák Pest, Heves és Nógrád megyékben, Budapest 1987
Borbíró Virgil: A magyar klasszicizmus építészete, Budapest 1948
Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, M.V.V. Budapest 1910
Czagányi László (szerk.): Régió évkönyv, Dabas 1993–96
Dabas és Gyón városképi és műemléki vizsgálatai, VÁTI, 1954
Honművész, Pest 1837
Imrényi-Szabó Imre: Öreg udvarházak, Budapest 1944
Jelenik Katalin–Klaniczay Péter: Építészeti értékek Dabason, Dabas 1999
Kardos György: A magyar klasszicista építészet, Budapest 1953

Kelényi György: Kastélyok, kúriák, villák, Budapest 1974, 1980
Kőszeghy Sándor: Nemes családok Pest vármegyében, Budapest 1899
Lyka Károly: A táblabíró világ művészete, Budapest 1922
Dercsényi Dezső (szerk.): Pest-megye műemlékei, Budapest 1958
Petri Edit (szerk.): Dabasi évkönyv, Dabas 1973
Petri Edit (szerk.): Tanulmányok a 700 éves Dabas történetéből, Dabas 1975
Rados Jenő: A magyar klasszicista építészet emlékei, Budapest 1952
Rados Jenő: Magyar kastélyok, Budapest 1931 és 1939
Regélő, Pest 1837 és 1843
Ritoók Pál: Magyar építészet. Klasszicizmus, historizmus, Budapest 2003
Sisa József: A magyar klasszicizmus, Budapest 2006
Szabolcsi Hedvig–Galavics Géza (szerk.): Művészet Magyarországon, 1780–1830, Budapest 1980
Valkó Arisztid: Régészeti és történeti emlékek Pest vármegye területén, Pécs 1939
Zádor Anna–Rados Jenő: A klasszicizmus építészete Magyarországon, Budapest 1943
Zádor Anna–Szabolcsi Hedvig (szerk.): Művészet és felvilágosodás, Budapest 1978
Zádor Anna: A klasszicizmus és romantika építészete Magyarországon, Budapest 1981

A fényképeket Klaniczay Péter készítette
A címlapon a Halász Móricz-kúria részlete látható

Köszönet Czagányi Lászlónak értékes észrevételeiért és Jelenik Katalinnak a 2005-ben készült Örökségvédelmi Hatástanulmány kutatási eredményeiért

Felelős kiadó: a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Elnöke
Nyomdai előkészítés: rePROCOLOR Kft.
Nyomás: Mátyus Bt.
A kiadvány Dabas Város Önkormányzatának anyagi támogatásával készült

ISBN 978 963 7474 16 3

Budapest 2007

A Zlinszky-kúria

A Halász Bálint-kúria

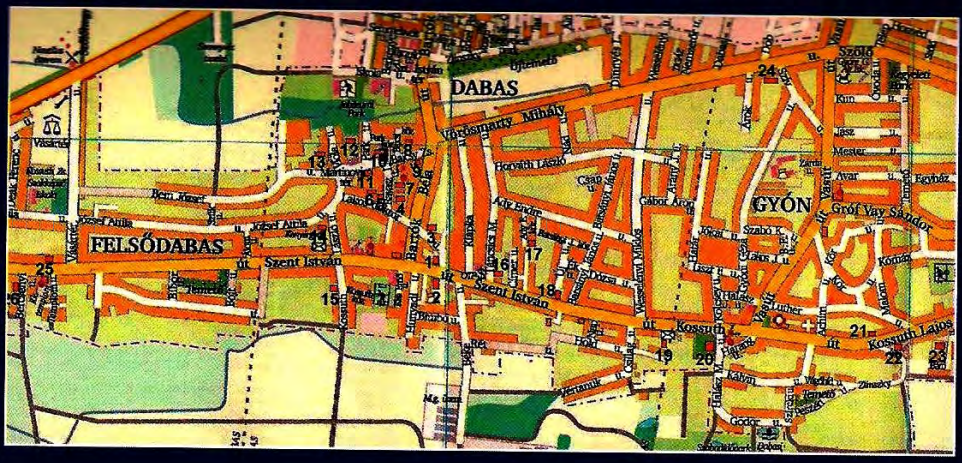

1. Úri Kaszinó
2. Halász Bálint-kúria
3. Bereczky-kúria
4. Radimetzky-kúria
5. v. Református parókia
6. Szalay-Halász-kúria
7. Halász Olivér-kúria
8. Rákóczi-kúria
9. Dinnyés-kúria
10. Halász Antal-kúria
11. Gombay-Dinnyés-kúria
12. Halász Ede-kúria
13. Mészöly-kúria
14. Csajághy-kúria
15. Kossuth-ház
16. Ősi Halász-kúria
17. Dömötör-kúria
18. Halász Kázmér-kúria
19. Thury-kúria
20. Halász Móricz-kúria
21. Kúria
22. Zlinszky-kúria
23. Zlinszky-Domián-kúria
24. Halász Zoltán-kúria
25. Baghy-kúria
26. gróf Nemes-kúria